
Eesti Vabadussõja vabatahtlike värbamine Rootsis

Mart Kuldkepp

Artikli teema on osa palju laiemast problemaatikast, mida on raske nimetada kuidagi kokkuvõtlikumalt kui „Esimese maailmasõja jätkusõjad Läänemere regioonis“. Selles mõotkavas on väikese Rootsi vabatahtlike kontingendi osalus Eesti Vabadussõjas muidugi tähtsusetu sündmus. Ent seda episoodi mõjutasid omakorda mitmed palju laiemad protsessid ja nähtused – sealhulgas eesti rahvuslusele iseloomulik Rootsi-sõbralikkus –, mistõttu tasub vabatahtlike loo ajendeid, kulgu ja tagajärgi lähemalt uurida.

Tähelepanu väärrib teema ka tänu sellele, et senised uurimused jätavad tihtipeale soovida. Asjaolul, et Rootsi korpusega seostus enam skandaale kui kangelastegusid, on ajalookirjutusele olnud kahesugune mõju. Esiteks on põnevat temaatikat käsitletud teostes, mille eesmärk on seisnenudki nimetatud skandaalsuse rõhutamises, seda kohati ka üle võimendades. Näiteks võib tuua Kaido Jaasoni iseenesest faktitõpse, kuid tõlgendustes nõukoguliku ajalookirjanduse stampe järgiva teose „Draakoni hambad“ (1987; ingliskeelne väljaanne 1988) ning Hans Björkegreni värvika dokumentaalromaani „Gandonerna i Narva“ (1981). Sõdadevahelisel ajal ilmunud, eesti rahvusluse vaimus kirjutatud Vabadussõja-käsitlustes on sääraseid sündmused samas enamjaolt maha vaikitud või neid vähemalt püütud ilustada.¹ Ka kaheköitelises, põhjaliku uurimistöõ tulemusena valminud koguteoses „Eesti Vabadussõda“ (1937–1939) kirjutatakse küll Soome, Taani ja Briti abist Eestile, kuid Rootsi abi küsimusest libisetakse teadlikult üle, nagu seda saab säilinud allikate põhjal kindlaks teha.²

¹ Näiteid vt Kuldkepp 2014: 250.

² Vt Carl Axel Mothanderi kirja Mihkel Kattaile 1938. aastast (Kuldkepp 2014: 250).

Eesti Vabadussõjas sõjaliselt ja moraalselt üsna olulist rolli mänginud Skandinaavia vabatahtlike tuleks õigupoolest käsitleda üheskoos. Siinne artikkel keskendub siiski ainult Stockholmis aset leidnud värbamistegevusele. Vaatluse all on see, kuidas ja millistes järkudes värbamine käis, milliseid lootusi sellele pandi (nii eestlaste kui ka rootslaste poolt) ning kuivõrd need lootused täitusid. Neiski küsimustes pretendeerib artikkel pigem ülevaatlikkusele kui esitatavate andmete uudsusele või üksikasjalikkusele. Kasutatud allikate seas on nii arhiivimaterjale kui ka varasemaid ajalookäsitlusi. Autor loodab, et edaspidi on võimalik uurimistööd jätkata.

Taust: Eesti ja Rootsi

Mõte, et eestlastel tasuks vaenulike suurvõimude agressiooni vastu abi otsida just Rootsilt, ulatub Vabadussõjast märksa varasemasse aega. Juba kuulsal kinnisel Maapäeva koosolekul 1917. aasta varasügisel, mil esimest korda arutati võimalust Venemaast lahku lüüa, käis Jaan Tõnisson võimaliku alternatiivina välja mõtte luua Balti-Skandinaavia liit, mis suutnuks olla Saksamaale vastukaaluks ja tagada teiste seas ka eestlaste vabaduse.³

Üldisemaltki võib öelda, et Eesti rahvuslaste seas peeti Rootsit ainsaks Läänemere regiooni riigiks, millel ajaloolistel ja geopoliitilistel põhjustel arvati olevat huvi Eesti alade vastu ning milles samas ei nähtud ohtu eestlaste rahvuslikele püüdlustele. Vastupidi – eeldati, et Rootsiga lähedaste suhete loomisest on eestlastel ainult võita.⁴ Kuigi Esimese maailmasõja aastatel loodeti Eestis Saksa anneksiooni kartuses eelkõige Venemaa võitu Keskriikide üle, võib juba sellest ajast leida üksikuid viiteid, et pooldati ka Rootsi sõtta astumist Venemaa vastu, millele pidanuks oodatavalt järgnema 1721. ja 1809. aastal kaotatud Läänemere-provintside ja Soome „tagasivallutamine“ Rootsile. Viimane saanuks seda mõistagi teha ainult Saksamaa liitlasena, kuid sellegipoolest oodati

³ Vt nt Piip 1966: 12.

⁴ Rootsi-sõbralike meeoleude kohta varases eesti rahvusluses vt Kuldkepp 2013.

Rootsilt teatud pehmendavat mõju või kaitset sakslaste vastu, nagu Rootsi kuningad olid seda Eesti talupoegadele osutanud juba 17. sajandil.⁵ Seega polnud midagi üllatavat eestlaste pöördumises neutraalse Rootsi poole ka Vabadussõja alguses.

Rootsi ettevaatlikku käitumist värbamiskatsetega seoses aitab paremini mõista Vabadussõjale ajalisel palju lähem kontekst: 1918. aasta jaanuari lõpul puhkenud Soome kodusõda, mil Rootsis leidis aset esimene laiaulatuslikum vabatahtlike värbamine.

Rootsi kodanlik avalik arvamus ja osalt ka valitsusingkonnad seisid Soome valgete poolel ning neile osutati vähesel määral ka ametlikku abi. Sellegipoolest suhtus tolleaegne sotsiaaldemokraatide ja liberaalide koalitsioonivalitsus konflikti ikkagi pigem kui maa siseasja. Paljud sotsiaaldemokraadid ei tahtnud avalikult Soome punaste vastu välja astuda ning tugev vasaksotsialistlik liikumine tegi omakorda propagandat viimaste toetuseks (Ericson 1996b: 67).

Esiolgu tegi Vaasa valitsus⁶ katsed saada Rootsi valitsuselt ametlikku sõjalist toetust, ent peatselt tuli sellest mõttest loobuda ning jääda lootma vabatahtlikele. Veebruari alguses asutati ühing Soome Sõbrad (Finlands Vänner), mille kaudu hakati värbamist korraldama. Värbamisbüroo juhatajaks sai arheoloog Gustaf Hallström ning Soome armee koosseisus otsustati luua eraldiseisev riigirootsi üksus, Rootsi brigaad (Svenska Brigaden). Mitmete raskuste tõttu (sh vastukampaania Rootsi vasakpoolses ajakirjanduses) jäi vabatahtlike arv loodetust väiksemaks ning brigaadi lõplikuks suurusks kujunes umbes 800 meest, kuigi kokku käis sealt võitlejaid läbi üle tuhande (Ericson 1996b: 68).

Tõenäoliselt osalesid brigaadi liikmed mingil määral nn valges terroris, mille kohta levisid kuuldused ka Rootsis. Kui brigaad pärast Helsingis võidu tähistamist kodumaale tagasi pöördus,

⁵ Eelkõige püüdis Rootsi sõtta sekkumist eestlaste heaks saavutada eksiilpoliitik Aleksander Kesküla, kuid samadel eesmärkidel käis 1915. ja 1916. aastal Stockholmis ka raamatukaupmees ning kirjastaja Jakob Ploompuu. Kesküla ja Ploompuu tegevuse kohta vt Kuldepp 2012.

⁶ Soome kodusõja ajal (jaanuari lõpp kuni mai algus 1918) paiknes Helsingist lahkuma sunnitud Soome senat valgete kontrolli all olevas Vaasas.

möödus nende lõpuparaad Stockholmi tänavatel vasakpoolsete parteide ja ametiühingute protestide saatel (Ericson 1996b: 73). Ka edaspidi polnud brigaadi ridades võidelnud paljude meeste saatus kadestusväärne: neil oli tihti raske leida tööd ja uuesti tsiviileluga kohaneda.

Värbamiskogemus ise näitas Rootsi ametivõimudele aga ilmekalt, et vasaksotsialistide suure populaarsuse ja sellest tuleneva sisepoliitilise olukorra teravuse tingimustes oli targem uutest bolševismivastastest aktsioonidest loobuda.

Poliitilised plaanid ja püüdlused

1918. aasta 22. septembril kohtus Skandinaavias paiknenud välisdelegatsiooni liige Jaan Tõnisson Rootsi meresõjaministri Erik Palmstiernaga ning esitas palve, et Rootsi saadaks Eestisse vähemalt 2000 meest, kes hoiaksid Saksa vägede lahkumise järel korda, kuni eestlased on jõudnud rajada omaenda sõjaväe. Tõnisson rõhutas, et Petrogradi ümbruses kogunevad juba punaste väeosad ning Rootsi vägede kohalviibimine oleks väga vajalik, et Eesti Asutav Kogu saaks kokku tulla. Samuti soovis Tõnisson Rootsilt Entente'i maade tagatisel relvi ja varustust. Palmstierna vastas, et Entente'i ja Saksamaa nõustumise korral plaaniga on Rootsi valitsus valmis küsimust arutama (Ericson 1996a: 140–141).

1. oktoobril kohtus Tõnisson samas asjas ka Rootsi välisministri Johannes Hellneriga. Ühtlasi sai Rootsi valitsus sarnase sisuga pöördumised Ühendriikide saadikult Stockholmis Ira Morriselt ja Briti saatkonna sekretäriilt Robert Clive'ilt. Neist esimesele vastas Hellner 12. oktoobril, et Rootsil ei ole sisepoliitilistel põhjustel võimalik Eestit okupeerida, ja teisele, et valitsus poleks sellise plaaniga ilmselt päri, tulenevalt muu hulgas relvade ja laskemoona puudusest. Sellegipoolest palus Clive Hellneril asja kaaluda ning 15. oktoobril arutati küsimust Rootsi parlamendi välisasjadega tegelevas niinimetatud salajases komisjonis. Ehkki vähemalt sotsiaaldemokraatide juht Hjalmar Branting oli esialgu plaani poolt, oli

komisjon tervikuna Hellneriga ühel meelel ja vastus Clive'ile sai äraütlev (Jaanson 1987: 10–11).

22. oktoobril oli Eesti esindaja Suurbritannias Ants Piip kuulnud, et Briti välisministeeriumil on plaan Venemaa-vastasteks operatsioonideks just Rootsi kaudu. 26. oktoobril andis Piip Briti valitsusele sellega seoses üle ametliku kirja, millega palus toetust Tõnissoni palvele Rootsi valitsuse ees. 1. novembril saadud vastus oli positiivne: Rootsi abi tunnistati soovitatavaks ja kirjutati, et Briti valitsus on juba võtnud ühendust Rootsi, Norra ja Taani valitsustega, paludes neil piiririikidele abiks olla (Piip 1966: 325–326). 31. oktoobril oligi Piibu palvet korratud Briti memorandumites vastavatele valitsusele (Jaanson 1987: 15).

1. novembril leidis aset Rootsi valitsuse pikem arutelu Eesti küsimuses. Osa ministritest oli üldse igasuguse interventsiooni vastu, enamik aga soostus seda kaaluma alles siis, kui Rahvasteliidu loomise põhimõtted on selginenud ja Rootsi koos teiste neutraalsete maadega saanud mingi üldisema mandaadi sekkumaks lagunenud impeeriumite siseasjadesse.⁷

Katsed Rootsi valitsust mõjutada jätkusid edaspidigi, kuid Rootsi hoiak kõigi palvete suhtes jäi tõrjuvaks, eeskätt kartusest, et regulaarvägesid Eestisse saates tõmmataks Rootsi Vene kodusõtta. Samuti ei meeldinud rootslastele surve, mida eriti Suurbritannia püüdis neile avaldada (Ericson 1996a: 140; Jaanson 1987: 17–18).

Briti plaanid Rootsi vägede kaasamiseks Baltikumis häabusid ilmselt novembri lõpuks, mil Läänemerre otsustati saata Briti sõjalaevad. 12. detsembril jõudsid need Soome lahte, et takistada punalaevastiku võimalikku dessanti Tallinna (Ericson 1996a: 140).

Esimene katse: Hamilton, Hjalmarson ja Hallström

Kui lootus Rootsi regulaarvägede interventsiooniks oli kadunud, tegid eestlased sama, mida soomlased juba kevadel: pöördusid vabatahtlike poole. 17. detsembril sai Eesti ajutise valitsuse Stockholmis viibiv niinimetatud eridelegatsioon (koosseisus Eduard Laaman,

⁷ Vt Palmstierna päevikumärkmeid (Palmstierna 1953: 230); Jaanson 1987: 18.

Ferdinand Kull ja Joseph Goldarbeiter) telegrammi peaminister Konstantin Pätsilt käsuga värvata otsekohe kuni 1000 vabatahtlikku. Kull pani vastavasisulise kuulutuse ajalehte ning järgmisel hommikul oli hotell, kus ta peatus, juba huvilistest tulvil, enamik neist reservohvitserid. 19. detsembril saatis Kull Tallinna telegrammi, milles teatas, et 1000 mehe värbamine, palgaga 700 000 Rootsi krooni kuus, on täiesti võimalik (Kull 2010: 266).

Juba järgmisel päeval otsustas ajutine valitsus saata Stockholmil põllutööminister Otto Strandmani, kes kohapeal kõike korraldaks. Samal ajal alustas eridelegatsioon juba läbirääkimisi mõningate kõrgemate Rootsi ohvitseridega, esmajoones kolonel Adolf Hamiltoniga.⁸ 26. detsembriks oli Tallinna jõudnud ka võimalike palgatingimuste esimene visand, mis põhines Rootsi brigaadile makstud palkadel. Samas ei värvanud eridelegatsioon ise otseselt kedagi (Jaanson 1987: 25–26).

24. detsembril asus Tallinnast teele ajutise valitsuse delegatsioon, kuhu peale Strandmani kuulusid rootsi rahvusminister Hans Pöhl ja sõjalise eksperdina kindralstaabi kapten Viktor Mutt (Piip 1966: 360). Juba paar päeva hiljem kohtus Strandman Hellneriga ning esitas talle uuesti palve saata Eestisse regulaarvägesid ja varustust. Vastus oli taas eitav. Eraviisiline vabatahtlike värbamine võis aga alata. Strandman telegrafeeris välisminister Jaan Poskale ja Piibule ning nõudis selleks otstarbeks kohe vähemalt miljonit Rootsi krooni. 2. jaanuaril käskis ajutine valitsus Londoni delegatsioonil soovitud summa Rootsi saata. Samal ajal jätkas Strandman eridelegatsiooni alustatud läbirääkimisi kolonel Hamiltoniga, kellel Soome riigihoidja Mannerheim ise oli soovitanud eestlaste värbamiskampaanias osaleda (Jaanson 1987: 26–27).

Tundub, et Mannerheim pidas Eestit võimalikuks sillapeaks, kust alustada sõjakäiku bolševike vastu. Samuti oli Eesti püüdluste toetamine ilmselt osaks toonasest Soome orientatsiooni muutusest saksasõbralikult positsioonilt Entente'i-sõbralikule. Baltikumis

⁸ Rootsi sõjaväe kapten Adolf Hamilton (1882–1919) oli Soome kodusõja ajal teeninud Pietarisaaris suurtükiväekooli ülemana ning ülendatud Soome armee kolonelik.

Briti plaanide toetamine oli Mannerheimi jaoks sobiv võimalus demonstreerida Suurbritanniale Soome meele muutust, aidates samas kaasa bolševikevastasele võitlusele Soome lahe lõunakaldal, mis oli loomulikult ka Soome huvides (vt Jaanson 1987: 31).

17. detsembril oli Mannerheim viibinud Kopenhaagenis, kus ta salaja kohtus Taani poliitikute ja teiste juhtivate tegelastega võimaliku valgevabatahtlike korpuse loomise küsimuses. Sealt läks ta edasi Stockholmi, kus instrueeriski oma vana alluvat Hamiltoni Eesti vabatahtlike küsimustega tegelema. Nagu sedastab Kaido Jaanson, polnud ilmselt juhus, et kolm päeva hiljem loodi Soome Eesti abistamise komitee ning algas Soome vabatahtlike värbamine, mis sai kiiresti ametliku vormi komitee ja Eesti ajutise valitsuse vahelise lepingu vormis (Jaanson 1987: 32).

Strandman ja Hamilton kohtusid 1918. aasta lõupäevadel väga tihedalt. Samuti sai Strandman audiensi Palmstierna juures, kes soovitas tal ühendust võtta Rootsi brigaadi endise ülema, kindral Harald Hjalmarsoniga. Viimasega kohtus Strandman esimest korda 2. jaanuaril. Juba 5. jaanuaril päädisid läbirääkimised Hjalmarsoni ja Hamiltoni lubadusega külastada Tallinna ning kohapeal olukorraga tutvuda. 7. jaanuaril sõitsidki rootslased Eestisse, kuhu jäid kuni 19. jaanuarini (Jaanson 1987: 27–28).

Samas polnud Strandmanil Rootsi vabatahtlikele maksmiseks tegelikult enam raha, sest 3 miljonit marka, mille raames ajutine valitsus oli teda volitanud läbirääkimisi pidama, olid selleks hetkeks kahanenud vähem kui sajale tuhandele margale. Raha vajati Soomes, kust vabatahtlike saamine oli osutunud palju lihtsamaks (Jaanson 1987: 28).

Rootsi värbamisplaane sellegipoolest katki ei jätud. Protsessi soodustamiseks avaldas Rootsi ajalehtedes üleskutse Soome Eesti abistamise komitee eesotsas Oskari Wilho Louhivuoriga, samuti pöördusid samas küsimuses oma Rootsi parteikaaslaste poole Eesti sotsiaaldemokraadid.⁹ Vabatahtlikele panustamine osutas muidugi sellele, et Rootsi regulaarvägede Eestisse saatmise mõttest

⁹ Soome ja Rootsi sotsiaaldemokraatlikele parteidele. – Sotsiaaldemokraat, 29. detsember 1918; Jaanson 1987: 26.

oli loobunud. Samas kahtlustas värbamisele kohe ägedat vastukampaaniat tegema hakanud Rootsi vasakpoolne ajakirjandus, et vabatahtlike Eestisse saatmine pidi olema kõigest esimene samm vandenõus, mis lõppenuks ikkagi regulaarvägede saatmisega (Jaanson 1987: 29).

19. jaanuaril olid Hamilton ja Hjalmarson Rootsis tagasi. Millegipärast valitseb allikates segadus selles, mis järeldusele nad oma retke tulemusena jõudsid. Päevaleht kirjutas 20. jaanuaril, et Hjalmarson oli keeldunud vabatahtlike värbamises osalemast. The Daily Telegraph ja The Morning Post kirjutasid vastavalt 21. ja 27. jaanuaril, et vabatahtlike korpuse moodustamist takistab lihtsalt rahanappus.¹⁰

Lugedes memorandumit, mille Hjalmarson reisi kohta esitas Rootsi sõjaministeeriumile,¹¹ avaneb üsna üheselt pessimistlik pilt. Üldine haridustase Eestis olevat madal, rahvas primitiivne ja mahajäänud. Konservatiivsete vaadetega on ainult kaduvväike osa ühiskonnast (s.t mõisaomanikud ja nendega samal majanduslikul järjel olevad isikud), kes on ka peaaegu ainsad, kellel üldse on mingit haridust. Suurem osa rahvast õieti ei teagi, mis on poliitilised vaated. Ainus, mis neid ühendab, on soov radikaalseks maareformiks, mis lähendab eestlasi vasakpoolsetele sotsiaaldemokraatidele. Sarnaseid, radikaalvasakpoolseid vaateid esindab ka Eesti ajutine valitsus, kuhu ei kuulu ühtegi mõisaomanike klassi esindajat. Viimased toetavad ajutist valitsust küll võitluses bolševismi vastu, ent kui viimane on tagasi tõrjutud, nende toetus eeldatavasti kaob – kui just agrararküsimuses rahuldavale kompromissile ei jõuta. Valitsuse liikmed olid Hjalmarsoni arvates kõik väheväärtuslikud isikud, kelle käitumine andnud tunnistust, et nad pärinevad väga lihtsatest oludest. Sõjapidamine Eestis paistvat silma erakordse brutaalsusega: kõik vangid hukatakse kas otsekohe või pärast lühikest ülekuulamist, ning mitte ainult punased,

¹⁰ Kindral Hjalmarsoni teated Eestimaa üle. – Päevaleht, 20. jaanuar 1919; Jaanson 1987: 41.

¹¹ KrA, Generalstaben, Utrikesavdelningen (H), F V Handlingar rörande Lettland, Vol. 1 (P. M. rörande vissa förhållanden i Estland iaktagna vid en resa dit under tiden 7–19 januari 1919).

vaid ka Soome ja Eesti väeosad paistavad silma vägivallega rahulike elanike kallal.

Peale selle polnud Eesti valitsus suutnud korpuse loomise küsimust ära otsustada, kuna esiteks polnud selleks raha, teiseks ei olnud veel lõppenud Eesti-Läti läbirääkimised ühise sõjapidamise asjus.

Kõigest sellest tegi Hjalmarson järelduse, et sõda Eestis ei lõpe niipea: bolševike väljatõrjumisele järgneb tingimata kodusõda ja riigisisene korraloomine. Vabatahtlike korpusel, mida sellistesse oludesse saadetakse, peab olema ülimalt kõrge vastutusvõime ja distsipliin, et brutaalses sõjapidamises vastu pidada. Seetõttu suudaksid Eestis midagi ära teha ainult regulaarväed, mitte aga vabatahtlikest koosnevad väeosad.

Esmapilgul jääb mulje, et värbamisplaanidel oli sellega kriips peal, nii Rootsi ohvitseridele jäänud halva mulje tõttu kui ka rahalistel põhjustel. Tegelikult oli Stockholmi värbamisbüroo selleks ajaks aga Hamiltoni ja Hjalmarsoni naasmist ära ootamata juba tegevust alustanud. Kantselei juhatajaks oli taas kord Gustaf Hallström, kelle paberite seas on säilinud üksikasjalik „Eesti- maale Rootsi vabatahtlike värbamise büroo“ organiseerimise plaan, mis on dateeritud 1919. aasta 4. jaanuariga. Umbes samast ajast pärinevad ka väga üksikasjalikud kavad 4000-mehelise korpuse formeerimiseks koos palgaarvutuste, vajaliku varustuse kalkulasioonide ja muuga. Samuti on olemas endast teada andnud vabatahtlike nimekirjad ja hulk sooviavaldusi korpuse teenistusse astumiseks, nende seas hiljem maha lastud Giuseppe Franchi avaldus 9. veebruarist.¹²

Ilmselt kavatses Hallströmi büroo esialgu keskenduda just Eestisse vabatahtlike värbamisele. Pärast Hamiltoni ja Hjalmarsoni naasmist orienteeruti aga ümber lõuna poole ning alustati samasuunalist koostööd Läti ajutise valitsusega ja baltisaksa ringkondadega. Rootslaste motiiviks polnud seejuures sugugi tulla appi noortele Eesti ja Läti vabariikidele. Nagu ilmnes nõndanimetatud

¹² Vt KrA, Generalstaben, Utrikesavdelningen (H), F V Handlingar rörande Lettland, Vol. 1; KrA, Gustaf Hallströms Arkiv, Vol. 11–12.

Stryki afääri käigus, kavatseti loodavat Rootsi vabakorpus kasutada Läti valitsuse kukutamiseks ja „Balti ühtsusriigi“ väljakuulutamiseks eesotsas Liivimaa maamarssali Heinrich von Strykiga.¹³ Kas see tähendas, et esialgu kavatseti Balti ühtsusriigi loomiseks vajalik riigipööre korraldada lähtuvalt hoopis Eestist, on raske öelda, kuid see ei tundu sugugi võimatu. Ka Hjalmarsoni raportis Eesti oludele antud rõhutatult negatiivne hinnang ei pruukinud peegeldada niivõrd seda, et olud olid Eestis kehvad, vaid pigem seda, et need olid liiga head võrreldes Lätiga, kus lugu oli tõesti nii halb, et Stryki plaani elluviimine pidi olema palju kergem. Sellest tuleks ilmselt ka süüdistused, et Eesti valitsus on liiga punane ega taha „konservatiivselt meelestatud ringkondadega“ tegemist teha – Läti valitsus oli sääraseks koostööks tahes-tahtmata sunnitud.

Teine katse: Mothander ja Wallgren

Ent värbamisplaanidel ei olnud kriips peal. Hjalmarsoni nõuandeid trotsides asus 1919. aasta jaanuaris „üksi ja omal vastutusel“ Eesti poole teele Rootsi armee reservlipnik ja Soome armee major Carl Axel Mothander. Helsingis sai Mothander soovituskirja Eesti valitsusele riigihoidja Mannerheimi käest, kes Mothanderit Soome vabadussõja ajast hästi tundis. Soovituskiri kaasas, läks Mothander Eesti sõja- ja peaminister Pätsi juurde, kes võttis Mothanderi kohe teenistusse, esialgu 5. jalaväepolgu ülema asetäitja kohale.¹⁴

Peale 1918. aasta detsembri lõpus ja 1919. aasta jaanuari alguses kohale jõudnud Briti laevastiku saabus Eestisse ka teine olulisem välisabi: umbes 3500 Soome vabatahtlikku. Suuresti tänu neile õnnestus 18. jaanuaril tagasi vallutada Narva. Üks kahest Soome vabatahtlike üksusest oli 1. Soome vabatahtlike pataljon, mille ülem oli riigirootslane Martin Ekström, kelle väeossa kuulus umbes 100 soomerootslast ja väiksem hulk riigirootslasi. Viimastest suur osa oli võidelnud Soome kodusõjas 1918. aasta kevadel. Teine osa rootslasi saabus Eestisse täiesti omal käel – näiteks 27. jaanuaril jõudis

¹³ Stryki afääri kohta vt Kuldkepp 2014: 250–257.

¹⁴ Mothanderi kohta vt Kuldkepp 2014: 241–249.

Tallinna täiesti omal algatusel 12 Rootsi sõjaväelast ja hiljem saabus neid veelgi. Ekströmi pataljoni kõrval paigutati Eestisse jõudnud Rootsi vabatahtlikke ka Hans Kalmi Põhja poegade rügementi; mõned üksikud ka erinevatesse eesti väeosadesse ja paar tosinat Balti pataljoni (Ericson 1996a: 141).

Jaauarಿಸ algatas Mothander läbirääkimised Eesti sõjaministeeriumiga suurema Rootsi vabatahtlike kontingendi värbamiseks ja 27. jaanuaril allkirjastati vastavasisuline leping, millega Mothander nõustus looma 300-mehelise Rootsi vabatahtlikest koosneva üksuse. Vabatahtlikud tuli koondada omaette väeossa nimega Rootsi Korpus Eestimaal. Palgaks oli ette nähtud reamehele 300 Soome marka kuus, alampolkovnik Mothanderile endale 1200. Lepingu allakirjutamisega samal päeval eraldas ajutine valitsus korpusele 200 000 Soome marka, kuu aega hiljem veel 200 000.

Lepingu järgi tuli korpus formeerida Eestis. Ajutine valitsus soovitas kõikidel Eestisse jõudvatel rootslastel sellega liituda, kuid tundub, et üksustesse juba laiali jagatud mehi kokku koguma ei hakatud. Peale riigirootslaste jõudis korpusesse ka üksikuid soome-rootslasi, eestirootslasi ja võib-olla isegi eestlasi. Korpuse liikmete täielikku nimekirja ei ole teadaolevalt säilinud.

Igatahes polnud juba Eestis viibivatest rootslastest küllalt ning värbamist tuli alustada uuesti ka Rootsis. Mothander jäi ise Tallinna, kuid saatis Stockholmi värbamist organiseerima kapten Anders Wallgreni ja teda abistama lipnik Karl Hedbergi (mõlemad endised Rootsi brigaadi liikmed). Juba jaanuari lõpus tegutsema hakanud värbamiskontor paiknes hotelli Continental toas nr 329.¹⁵ Ilmselt vasakpoolse avalikkuse tähelepanu vältimiseks Wallgren oma tegevust üleliia ei reklaaminud. Esialgu oli sellest teadmatuses isegi Stockholmi Eesti konsulaat eesotsas konsul Arnold Postiga, mis 3. veebruaril avaldas ajakirjanduse uurimise peale ajalehtedes teate, et mingit ametlikku värbamistegevust Rootsis ei toimu. Tegelikult oli Wallgrenil Eesti kindralstaabi volitus ning

¹⁵ Vt KrA, Generalstaben, Utrikesavdelningen (H), F V Handlingar rörande Lettland, Vol. 1. Kaustas olevad materjalid on pagineerimata.

tundub, et juba mõni päev hiljem segadus lahenes ning tema ja konsulaadi jõud ühendati (Jaanson 1987: 50).

Wallgren ei alustanud värbamist siiski mitte tühjalt kohalt, vaid võttis vähemalt osaliselt üle Hallströmi büroo varasemad kontaktid. Tundub tõenäoline, et Hallström jäi uue värbamisiniitsiatiiviga ka edaspidi mingil määral seotuks: tema järelejäänud paberite hulgas leidub Rootsi korpuse liikmete nimekirju ning üksikuid Tallinnast Mothanderi saadetud telegramme tulevas-tele vabatahtlikele.¹⁶

Kohe, kui värbamine teatavaks sai, järgnesid uued rünnakud ja paljastused Rootsi vasakpoolses ajakirjanduses. Folkets Dagblad Politiken avaldas 8. veebruaril Wallgreni aadressi ja esimeste vabatahtlike lahkumisaja ning kutsus üles sadamas nende vastu protesteerima (Jaanson 1987: 51). Samuti kirjutas leht, et kuna peaaegu igauks võis lasta ennast kirja panna ja saada priipileti Helsingisse, kasutati seda lihtsalt kui viisi tasuta Soome-reisiks. Erilist valikut huviliste seas väidetavalt ei tehtud; kuna büroo tegutses salaja ning pakutavad palgad olid madalad, kogunes vabatahtlikke vähe.¹⁷

Värbamine edenes sellegipoolest ning Tallinna hakkasid saabuma esimesed uued vabatahtlikud, et liituda Narvas paiknenud korpusega. Mothander jäi oma nii-öelda peakorterisse Tallinnas hotellis Du Nord, et mehi vastu võtta, samas kui korpuse operatiivjuhiks Narvas oli kapten Karl Georg Malmberg (Ericson 1996a: 142–143). Märtsikuu alguseks oli formeerimine jõudnud niikaugele, et üksus osales mingil määral lahingutegevuses. Probleemid jätkusid siiski ka edaspidi. Vabatahtlikud, kes Tallinna jõudsid ja sealt edasi Narva saadeti, olid saamata jäänud raha ja viletsa varustuse tõttu halvasti motiveeritud. Eriti suur oli salga rahulolematust aga Tallinnas resideeriva ülema Mothanderi endaga, kes sooviti asendada Malmbergiga.

Küsimus, kuhu suur hulk palkadeks ja varustuseks mõeldud raha õieti kadus, on siia maani segane. Ehkki ajutine valitsus oli

¹⁶ Samas.

¹⁷ Kokkuvõtet FDP artiklite sarjast vt The Bold Deeds of White Guards in Esthonia. Politiken Unveils a Dastardly Attempt – Soviet Russia. Official Organ of the Russian Soviet Government Bureau, 8. november 1919.

veebruari lõpuks andnud sõjaministeeriumile Rootsi vabatahtlike tarbeks kokku juba 400 000 marka, ei jõudnud raha kuidagi sõdurite kätte. Erinesid ainult arvamused, kes selles süüdi oli: Mothanderi meelest Malmberg, Malmbergi meelest Mothander (Jaanson 1987: 53).

Pöördeline sündmus Rootsi korpuse lühikeses ajaloos toimus 7. märtsil,¹⁸ mil Narva saabus üks Rootsi korpuse endistest liikmetest, Itaalia päritolu Rootsi vabatahtlik leitnant Giuseppe Franchi, kes nüüd teenis Balti pataljonis. Franchi koos ühe kaaslasega oli saanud ülesande pataljoni üle meelitada kakskümmend korpuse liiget, kellest pidi loodama eraldi suurtükipatarei. Selle tegevuse eest arretereerisid korpuse ohvitserid Franchi ja mõistsid ta kohapeal moodustatud välikohtu otsusega surma. Järgmisel päeval lasti ta samas Narva kaldapealsel maha (Ericson 1996a: 143).

Esimesena reageeris Mothander, kes süüdistas korpuse ohvitseri omavolilises ja seadusevastases käitumises. Seepeale sai Mothander 12. märtsil Laidonerilt käsu tuua väeosa Narvast Paldiskisse. Seal uuriti juhtumit ning anti õigus Franchi surma mõistnud ohvitseridele. Ühtlasi astus Mothander üksuse ülema kohalt tagasi ja andis juhtimise üle oma järeltulijaks määratud major Lambert Hällénile. Franchi loo tõttu, mis tekitas Rootsis kohe suure skandaali, lõppes vabatahtlike juurdevool täiesti.¹⁹ Juba 13. märtsist peale esines Eesti Stockholmi konsulaat sealses ajakirjanduses korduvate teadetega, et värbamist enam ei toimu.

Kolmas katse: Palludan

20. märtsil tegid aga korpuse ülema kohalt tagasi astunud Mothander, äsja uueks ülemaks saanud Hällén ning kaptenid Wallgren ja Palludan²⁰ ajutisele valitsusele ühisavalduse reorga-

¹⁸ Vt Jaanson 1987: 54. Ericsonil (1996a: 143) ekslikult 1. märtsil.

¹⁹ Vt Laidoneri päevakäsku 29. märtsist, millega anti õigus Franchi surma mõistnud ohvitseridele ning leping Mothanderiga lõpetati (ERA 2124-1-602, L 68–69).

²⁰ Victor Anton Palludan oli Eestis kapteniks ülendatud Taani leitnant, kelle sealne sõjaväeteenistus oli mingi kuriteoga seotud skandaali tagajärjel

niseerida Rootsi korpus Skandinaavia korpuseks, mille koosseisu pidid kuuluma nii Rootsi kui ka Taani üksused. See, kas plaanile saadi ametlik nõusolek või mitte, on natuke segane, kuid igatahes oli Palludan 29. märtsil juba teel Skandinaaviasse, kaasas Mothanderilt saadud volitus alustada uut värbamist. Tunnistust, et ta läheb Rootsi Eesti valitsuse ülesandel, Palludanil siiski polnud. Seda püüdis ta hankida Helsingi Eesti esindaja Oskar Kallase käest ning aprilli alguses uuesti konsul Postilt Stockholmis. Eesti valitsus vastas, et enne ürituse rahastuse lahendamist mingit volitust Palludanile ei anta.²¹

Võib-olla seetõttu andis Hällén 10. aprillil Eesti valitsusele uuesti teada, et vajaminevat summat poleks vaja mitte kohe välja maksta, vaid esialgu saaks tagatise olemasolul kasutada eraviisilist laenu, mis tuli deponeerida Eesti Stockholmi konsulaadi juurde. Eesti valitsus arutas Hälléni ettepanekut juba järgmisel päeval, 11. aprillil, ja otsustas, et plaanile ei olda vastu. Konstantin Päts võttis ühendust konsul Postiga ja käskis uurida, kas korpuse asutamiseks poleks võimalik mõnest Rootsi pangast saada 10 miljonit krooni laenu. 16. aprillil küsis finantsminister Posti arvamust ka Hälléni välja pakutud eraviisilise laenu võimalikkuse kohta. Kust täpselt raha tuli, pole siiani selge – võib-olla tõesti baltisaksa ringkondadelt saadud eraviisilise laenu teel?²²

Värbamine oli igatahes juba alanud. 31. märtsil ilmus Aftonbladetis teade, et Eestimaal tegutsevasse Skandinaavia korpusesse vabatahtlike värbamiseks on loodud värbamisbüroo hotellis Anglais eesotsas leitnant Palludaniga. Uus korpus pidi seisma eraldi varasemast Rootsi korpusest ja Eesti valitsus olevat üritusele andnud 120 000 krooni algkapitali. 3. aprillil oli Palludani kolleeg leitnant F. von Clauson-Kaas alustanud samasse üksusesse värbamist ka Kopenhaagenis. Tema poolt ajalehtedele antud teadete järgi tuli Kopenhaagenis värvata 100 meest ja Stockholmis

järsult lõppenud. Eestisse oli ta tulnud 24. veebruaril koos 16 teise taanlasest vabatahtlikuga. Siin liideti nad Rootsi korpusega, kus nad moodustasid omaette väikese Taani üksuse (Jensen 1998: 126).

²¹ Vt Kuldkepp 2014: 258–259.

²² Samas.

veel 200 (Jaanson 1987: 73). Tõenäoliselt jäi plaani Kopenhaageni osa aga peatselt katki ning ka Clauson-Kaas saabus Stockholm.

Stockholmi värbamisbüroo paiknes vaheldumisi hotellis Anglais või preili Hjördis Ridderstadi korteris Drottninggatanil. Igatahes saatsid seda Stockholm ajakirjanduse veergudel aprillis ja mais uued skandaalid: väidetavalt ei kasutatud Eesti valitsuse raha mitte vabatahtlike värbamiseks, vaid raisati seda lihtsalt niisama. Peale Palludani, Clauson-Kaasi ja Ridderstadi tegutses büroos ka rootslasest leitnant B. A. Olafsson-Sjöby.²³

Clauson-Kaas kirjutab Palludani kohta oma mälestustes, et „ükskõik mis omadused kapten Palludanil ka sõdurina olid ja kui šarmantne tema iseloom ka olla võis, puudus tal omadus, mis oli talle Stockholmis usaldatud ametiposti jaoks vältimatult vajalik – nimelt raamatupidamisoskus. Mitte seetõttu, et ta vabatahtlike raha eest ostis – sest seda ta nimelt tegi –, vaid seetõttu, et ta ostis ka veel palju muud“ (Clauson-Kaas 1941: 82). Clauson-Kaas kirjutab sedagi, et ükski Drottninggatanil värvatud vabatahtlik tegelikult Eestisse ei jõudnud (samam. 1924. aastal keeldus Sõjavägede Staap Palludanile Vabadusristi andmast, tuues mehe kriminaalse mineviku kõrval välja selle, et „tema mitte küllalt ausalt riigi rahaga ümber käinud, Eesti sõjaväes teenides“.²⁴

Mai alguseks oli Rootsi korpuses rivis ainult 68 meest, nende seas 8 ohvitseri. Lisaks leidis umbes 50 meest eri haigemajades (Ericson 1996a: 143). 5. mail esitas Hällén palve üksuse likvideerimiseks, tuues meeste moraalse allakäigu kõrval põhjenduseks selle, et täiendus oli Rootsist tulemata jäänud.²⁵ Kümme päeva hiljem tuli ta aga taas kord välja kavaga Rootsi korpus reorganiseerida ja alustada uut värbamist. Senisest korpusest tulnuks välja valida 50 paremat meest, seejärel tulnuks Rootsis juurde värvata

²³ Vt nt Det estländska värvningssofoget synes ännu pågå. – Dagens Nyheter, 2. mai 1919; Mördarvärvingar till Estland. – Folkets Dagblad Politiken, 6. mai 1919; Jaanson 1987: 73.

²⁴ Sõjavägede Staap Välisministeeriumi poliitilise osakonna juhatajale, 09.07.1920 (ERA 957-488-21, L 19).

²⁵ Hällén tegi mai alguses ettepaneku demoraliseerunud väeosa laiali saata, millega Laidoner nõustus (ERA 2124-1-602, L 108, 112).

veel 550. Eesti valitsus arutas ettepanekut ja teatas 1. juunil Hällénile, et sõjaministeerium ei pea uue korpuse asutamist vajalikuks. Sellega oli Rootsi korpuse tegevus lõppenud ja ühtlasi läbi lõigatud ka edasised värbamiskatsed (Jaanson 1987: 71).

Kokkuvõtteks

Pole ime, et mitmeti piinlikust loost Rootsi vabatahtlikega on hiljem eelistatud vaikida. Ebaeduga päädinud diplomaatilistele katsetele Rootsi regulaarvägesid Eestisse kutsuda järgnesid pidevad viperused eri värbamisnitsiatiividega. Hamiltoni ja Hjalmarsoniga peetud läbirääkimiste nurjumine poliitilistel ja finantsilistel põhjustel tuli Eesti valitsusele pigem kasuks, arvestades seda, milliseks kujunes baltisakslastega tihedat koostööd tegeva värbamisbüroo edasine tegevus. Mothander-Wallgreni ja Palludani bürood, mis paistsid silma eelkõige raha vastutustundetu kulutamisega, niivõrd ohtlikuks ei osutunud, kuid ei toonud Eestile ka mingit nimetamisväärsset tulu. Vastupidi – Rootsi korpuse skandaalsed seiklused pigem rikkusid riikidevahelisi suhteid kui panustasid kuidagi eestlaste sõjapidamisse. Kõige selle valguses näivad Eesti valitsuse siiski pea vaibumatud püüded Rootsist ikkagi abi saada ja Rootsi ohvitseridele vastu tulla üsna naiivsetena. Ent alahinnata ei või moraalset toetust, mida vabatahtlike kaasamisest loodeti saada ja võib-olla saadigi, nagu ka Eesti diplomaatilisi huve – sellal polnud veel loobutud Skandinaavia maid hõlmava niinimetatud suure Balti Liidu loomise mõttest, mistõttu oli poliitiliselt tere-
tulnud iga viis Eestit ja Rootsit teineteisele lähendada.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad:

ERA = Eesti Riigiarhiiv
2124-1: Vabadussõja ajaloo komisjon
957-488: Välisministeerium

KrA = Sveriges Krigsarkiv
200: Generalstaben (H)
35:318: Gustaf Axel Hallströms Arkiv

Kirjandus:

- Björkegren, H. 1981.** Gandonerna i Narva. Stockholm.
- Clauson-Kaas, K. 1941.** Med benene paa jorden. København.
- Ericson, L. 1996a.** Frivilliga till Baltikum?: Sveriges stöd till de nationella frihetsrörelserna i Estland, Lettland och Litauen 1918–1920. – Meddelande 56. Stockholm, 138–164.
- Ericson, L. 1996b.** Svenska frivilliga: Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen. Lund.
- Jaanson, K. 1987.** Draakoni hambad. Rootsi ja Taani palgasõdurid 1919. aastal Eestis. Tallinn.
- Jaanson, K. 1988.** Soldiers of Fortune. Swedish and Danish Volunteers in the Estonian Civil War, 1918–1920. Tallinn.
- Jensen, N. 1998.** For Dannebrog's Ære: Danske frivillige i Estlands og Lettlands frihedskamp 1919. Odense.
- Kuldkepp, M. 2012.** „Grundbesitzer aus Estland“: Activist Regionalism in the Baltic Sea Area in 1916. – *Ajalooline Ajakiri*, 1/2, 137–165.
- Kuldkepp, M. 2013.** The Scandinavian Connection in Early Estonian Nationalism. – *Journal of Baltic Studies*, 44(3), 313–338.
- Kuldkepp, M. 2014.** Kaks majorit kahel pool Läänemerd: Väljaõeldu ja väljamõeldu Carl Axel Mothanderi romaanis President. – *Akadeemia*, 2, 235–270.
- Kull, F. 2010.** Esimesi Eesti diplomaate: mälestusi Eesti välisdelegatsiooni tegevusest 1918. aastal. Tallinn.
- Palmstierna, E. 1953.** Orostid II: 1917–1919. Politiska dagboksanteckningar. Stockholm.
- Piip, A. 1966.** Tormine aasta: ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917–1918. aastal dokumentides ja mälestusis. Stockholm.

RECRUITMENT OF SWEDISH VOLUNTEERS IN THE ESTONIAN WAR OF INDEPENDENCE

Summary

The subject of the present article is the recruitment of Swedish volunteers to the Estonian War of Independence during late 1918 and the first half of 1919. After initial attempts to engage Swedish regular forces on the Estonian side had failed, Estonian diplomats turned to Swedish officers with the intention of organizing a Swedish volunteer corps. These attempts were also far from what might be called success. The negotiations with General Hjalmarson and Colonel Hamilton ended after these two officers had taken a study tour to Estonia and returned with negative impressions. The recruitment bureau, which had already been established in Stockholm, subsequently turned its attention to Latvia. As the same circles of Swedish officers were also closely connected to plans to establish Baltic German rule in Estonia and Latvia (which, in the case of the latter, led to the so-called Stryk affair in February 1919), the fact that the negotiations ended unsuccessfully was probably to the Estonian advantage.

However, the Estonian government did make a new attempt to start recruitment on the initiative of the former Swedish ensign, Carl Axel Mothander, who agreed to take on the formation of a „Swedish Corps in Estonia“. Captain Wallgren in Stockholm, representing Mothander, actually recruited a number of volunteers who came from Sweden to Estonia. The Swedish Corps was active for a short time as a military unit, but caused its own undoing by executing one of its former members in the field, Lieutenant Giuseppe Franchi, which led to an enormous scandal in Sweden and ended the flow of new recruits. A third attempt to start recruiting was nevertheless made shortly afterwards on the initiative of one Lieutenant Victor Palludan, who had previously served in the Swedish Corps himself. This attempt also drowned in scandal, resulting in nothing but a major waste of money for the Estonian

government. No new volunteers arrived in Estonia, and shortly afterwards the Swedish Corps was disbanded.

In the light of these troubles, the obstinate willingness of the Estonian government to continue its attempts to recruit volunteers from Sweden and to cooperate with Swedish officers appears rather naive. However, the moral support that even the idea of Swedish help brought to traditionally Swedish-friendly Estonia should not be underestimated. The same holds true of the perceived political importance of tying closer contacts with Sweden, especially in the light of the contemporary Baltic League project, which meant to include both the Scandinavian and the Baltic states.